

- Nielsen, E.J. 1989 *Skriftlig-danskbogen for 9. klasse. Digtning og dansk*. København: Gyldendal
- Normann Jørgensen, J. and Pedersen, K. M. 1989 *Dialect and Education in Denmark*. In Cheshire, J. et al (eds) (1989), pp. 30-47
- Pedersen, K.M. 1977 *Dialekt, regionalsprog, rigssprog - en analyse af børns skolesprog*. Aabenraa: Institut for grænseregionsforskning
- Pedersen, K.M. 1986 *Mødet mellem sprogene i den dansk-tyske grænseregion. En-, to- og flersprogede børn i Sønderjylland*. Aabenraa: Institut for grænseregionsforskning
- Peterson, H. 1983 *Pelle Jansson*. København: Gyldendal
- Sørensen, B. et al 1981 *Gadekær og Grillbar - Tekster om børn og unge i provinsen*. København: Dansklærerforeningen /Skov
- Tambour, J. og Dahl, K.E. 1985 *Mundtlig og skriftlig dansk i 9. klasse*. København: Grafisk Forlag

Din lokale Telebutik ringer julen ind med et væld af gode gaveideer i alle prislag. Her får du farveglade telefoner med en masse praktiske funktioner, der gør hverdagen lettere. I Telebutikken

ser du de nye og spændende apparater. Vi forhandler kun godkendte, Ø-mærkede kvalitetstelefoner med garanti og service. Velkommen i Telebutikken - og glædelig jul!

Tele Sønderjylland
Kundeekspeditionen
Telefon 0019

Telebutikken
H. P. Hanssens Gade 21
6200 Aabenraa

Telebutikken
Nørrekobbel 11
6400 Sønderborg

Telebutikken
Kløvenvej 77
6100 Haderslev

Telebutikken
Vestergade 27
6270 Tønder

Telebutikken
Torvet 7
6510 Gram

Mette Kunøe og Erik Vive Larsen (udg.):
3. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 1990

KOGNITIV SEMANTIK PÅ DANSK

- AT VÆRE INDE I BETYDNINGEN -

Af Hanne Ruus (Københavns Universitet)

Ordet *kognition* findes i Ludvig Meyers *Fremmedord-Bog* fra 1844 med følgende beskrivelse: "Cognition l., en, Erkendelse, Kundskab; Undersøgelse", i samme ordbogsartikel finder man *cognitionaliter* og *cognoscere* begge med henvisning til retssproget og emnet *forhør*. I nutidsdansk er ordet særlig brugt i psykologien - Dansk Sprognævns ældste eksempel er fra *Den Danske Realskole* 1971 og optræder i en artikel om psykologiundervisningen på seminarierne. I de senere år optræder ordet i betegnelsen for det tværfaglige forskningsfelt *kognitionsforskning*. I et nummer af *Psyke & Logos* med temaet "Udforskning af det kognitive" finder man i programartiklen følgende definition af ordet *kognition*: "menneskelig erkendelse, viden, tænkning og problemløsning" (Karpatschof og Folke Larsen 1988:202).

Betydningens menneskelighed

I de seneste årtier har man arbejdet med at udforske erkendelse, tænkning og problemløsning inden for mange discipliner; for filosoffer og psykologer har disse emner altid været centrale, for nye discipliner som kunstig intelligens og formel semantik er de selve genstandsområdet. I meget af denne forskning har man knyttet an til det klassiske dualistiske menneskesyn, hvori legeme og sjæl er to klart adskilte størrelser. Erkendelse, tænkning og problemløsning opfattes her som hørende til sjælen eller fornuften, hvis man foretrækker et mindre religiøst belastet ord. Fornuftens love udforskes altså, idet man ser bort fra, at det man udforsker er bundet til biologiske væsener med bestemte egenskaber. På dette grundlag når man frem til semantiske teorier, *betydningsteorier*, som udelader de personer og dermed legemer, som noget *betyder* noget for. Det klareste eksempel er den formelle semantik, hvor et udtryks betydning sættes lig med dets sandhedsbetingelser. Teorien

indeholder så procedurer, der gør det muligt at regne sig frem til et udtrykks sandhedsværdi uden noget hensyn til, hvem der fremsætter udtrykket, eller til, hvem det betyder noget for. Her møder man altså en fuldstændig depersonaliseret sprogopfattelse.

Inden for psykologien findes der efterhånden mange forskningsresultater, der demonstrerer, at erkendelse, tænkning og problemløsning afhænger af, hvilke individer der erkender, tænker og løser problemer. F. eks. er det velkendt, at kategorisering hænger snævert sammen med, hvem der foretager den, idet der kun er enighed om kategoritilhørsforhold for prototypiske medlemmer af en kategori (se f.eks. på dansk Folke Larsen 1984:232ff). Man kan derfor ikke studere kategorisering uden at inddrage mennesker. At dette gælder alle kognitionens områder, viser George Lakoffs undersøgelser af "what categories reveal about the mind" (Lakoff 1987) og Mark Johnsons arbejde med en ny teori om betydning og forestillingsevns plads i denne (Johnson 1987). Lakoff beskriver kognitionens og dermed sprogets humanbiologiske basering således: Det menneskelige begrebsapparat stammer fra menneskers erfaringer, og de erfaringer formidles af kroppen. Der er ingen direkte forbindelse mellem menneskers sprog og verden uafhængigt af den menneskelige erfaring.

Betydningens menneskelighed demonstreres også inden for andre fagområder, hvor mennesket og dets livsudfoldelse undersøges. I en artikel om sansningens og bevægelsens betydning for barnets udvikling illustreres, hvordan kropslig udfoldelse er en naturlig del af børns oplevelse af verden (Fredens 1989). - Og selv disciplinerede voksne skal på museerne have et åndeligt rap over fingrene for at nærme sig for kropslig oplevelse: "De udstillede genstande må ikke berøres".

Den nyeste udforskning af hjernen og dens funktioner viser også det uholdbare i at opretholde et skel mellem legeme og ånd (Cotterill 1989). Vores bevidsthed er en livsytring på linje med vores vejtrækning.

Bevidsthed og forståelse

Af Lakoffs og Johnsons værker kan man uddrage det kognitive grundlag for en teori om bevidstheden. Den kognitive semantiks forhold til grundvilkårene for erkendelse behandles af Hermann (1990).

Når man vil finde ud af, om der er videnskabsteoretisk hold i et forskningsområde, må man dels undersøge, hvilke antagelser om verden der findes inden for området, altså hvilken ontologi der forudsættes. Dels må man undersøge, hvordan man inden for området bærer sig ad med at skaffe sig viden om den verden, som man forudsætter, altså hvilken epistemologi man anvender.

Lad os først se på den kognitive semantiks antagelser om verden. Hvad findes der?

ONTOLOGI: Der findes biologiske væsener, dvs. personer og andre levende væsener med neurologisk betingede muligheder for interaktion med omgivelserne, herunder interaktion baseret på kognition.

Desuden findes der en omverden, som de biologiske væsener kan erfare, opleve, forstå og omgås på de betingelser og med de begrænsninger, som deres biologi giver dem.

Hvis man for eksempel tager mennesker, hunde og fugle og sammenligner deres biologiske perceptionsmuligheder, er fugle gode til at se, hunde til at lugte og høre, og mennesker er middelhøje til alle tre sansemåder. Det følger heraf, at de syns-, høre- og lugteforestillinger, som henholdsvis fugle, hunde og mennesker har, er meget forskellige, og dermed bliver deres forestillinger om deres omverden også helt forskellige. Hvem oplever så virkeligheden? Det fornuftige svar på dette spørgsmål er, at virkeligheden afhænger af, hvem der oplever den. Der er altså ikke kun én virkelighed.

Hvordan skaffer vi os viden om verden, dvs. hvordan opfatter og forstår vi?

EPISTEMOLOGI: Vi opfatter og forstår i bevidsthedstørrelser, som bygger på vores senso-motoriske potentiale. Bevidstheden består af forestillinger og forestillingsmønstre, som individet lærer i senso-motorisk og socio-

kulturel interaktion med sine omgivelser. Kognitionen bygger derfor både på et senso-motorisk erfaringsgrundlag og på et socio-kulturelt erfaringsgrundlag.

Bevidstheden fungerer dynamisk og kan opbygge og ændre forestillinger og forestillingsmønstre. Bevidsthedstørrelserne bygger på neurofysiologiske processer. Dem vil neurofysiologerne kunne beskrive præcist om nogle årtier.

Der findes i hvert fald følgende bevidsthedsstørrelser, som alle har gestaltkarakter: grundniveau-kategorier, kinæstetiske opfattelsesmønstre, radiale kategorier og gestaltforestillingsmønstre (Idealized Cognitive Models). Grundniveau-kategorierne og de kinæstetiske opfattelsesmønstre er betinget af elementære senso-motoriske og socio-kulturelle erfaringer. De radiale kategorier og gestaltforestillingsmønstrene er afhængige af forestillingsevnen (jf. Johnson's forarbejder til en "theory of imagination"), som bruges til at danne disse mere komplekse bevidsthedstørrelser. Med forestillingsevnen kan vi bl. a. udføre følgende operationer: metaforiske og metonymiske afbildninger, generaliseringer, specialiseringer.

Det grundlæggende fællestræk i disse operationer er, at man fokuserer på dele af bevidsthedsindholdet og ser bort fra resten: ved metonymisk afbildning fokuserer man på et aspekt af bevidsthedsindholdet og bruger dette for hele indholdet. Ved metaforisk afbildning fokuserer man på dele af bevidsthedsindholdet i ét betydningsområde og bruger dette i et andet betydningsområde. Ved generalisering ser man bort fra træk, der adskiller en række størrelser. Ved specialisering fokuserer man på træk, der adskiller en række størrelser, der i øvrigt er temmelig ens, er af samme slags, og ser bort fra alle størrelser, der ikke hører med til denne slags.

I den kognitive semantik er betydning uløseligt knyttet til forståelse. Betydning opstår for det erfarende individ, ved at det forstår og derved får mening i verden. Al perception er epistemologisk, idet forståelsen bygger på perceptionen.

Mange teorier om betydning ser med vilje bort fra, at

erkendelse og tænkning er forbundet med vilje og følelse. I dele af kognitionsforskningen åbnes der for en mere helhedspræget menneskeopfattelse (Bernsen 1988:225). Inden for psykologien skelner man traditionelt mellem erkendelse og tænkning (kognition), vilje og begær (konation) og følelse (emotion). Men forståelsesprocessen fungerer kun, når det hele virker. Det bliver særlig tydeligt, når man medtænker betydningens senso-motoriske grundlag. For det enkelte individ spiller erkendelse, vilje og følelse bestandig sammen, mens det opfatter og forstår sin omverden og handler i den. Når frikadellerne brænder fast på stegepanden, vil den samtidige opfattelse og forståelse af denne kendsgerning både have konative og emotive virkninger. Man vil f.eks. sørge for at dæmpe varmen for at undgå yderligere brankning. Og man vil blive sur, enten på sig selv over sin manglende opmærksomhed eller på svineproducenterne over kødets dårlige kvalitet.

Sammenhængen mellem erkendelse, vilje og følelse er også vigtig, når man studerer de sproglige udtryk for bevidstheden. Enhver ytring har både en kognitiv, en konativ og en emotiv funktion for den, der frembringer ytringen, og den får det for dem, den er henvendt til.

Sprogets rolle

Det basale grundlag for sproget er behovet for at udveksle bevidsthedsindhold med andre mennesker. Sproget er det bedste og i mange tilfælde eneste middel, vi har til at udveksle bevidstheder. Kropssprog, ansigtsudtryk og forskellige former for fysisk adfærd er de andre muligheder. I de fleste tilfælde understøtter de ikke-sproglige meddelelsesmidler de sproglige. Og sproget bliver nødvendigt, så snart det bevidsthedsindhold, man ønsker at udveksle, ikke kan meddeles, ved at man peger og gestikulerer eller tegner.

Heraf følger, at de sproglige udtryk, hvis indhold ikke kan beskrives ved en ostensiv definition, bliver særlig interessante for den lingvistiske semantik. Opfattelsesmønstrenes metonymiske og metaforiske afbildninger viser netop, hvordan ord og udtryk, hvis indhold har direkte

forbindelse til basale fysiologiske erfaringer, kan bruges på ikke-ostensive begrebsområder.

Sproget er således det eneste sted, hvor man kan studere de kognitive fænomener: forestillingsmønstrene og bevidsthedens dynamiske funktionalitet. Det bliver derfor den kognitive lingvists opgave at finde og beskrive de sproglige træk og mekanismer, der viser, hvordan bevidsthedsstørrelserne og deres operationer afspejles i sproget.

Her har vi så endelig et sammenhængende grundlag for lingvistisk semantik, for beskrivelse af sproglig betydning. Det gælder i al enkelhed om at foretage en teoretisk præcisering af bevidsthedsstørrelserne og deres dynamik og vise, hvordan de får udtryk i sproget. Det kan ske ved at udforske, hvordan de afspejler individens senso-motoriske udvikling og deres socio-kulturelle omgivelser. Og det kan ske ved at finde og beskrive bevidsthedsstørrelsernes udtryk og deres dynamik i det enkelte sprog.

Foreløbig er grundniveaukategorierne og opfattelsesmønstrene bedst beskrevet. Disse bevidsthedsstørrelseres perceptoriske og motoriske basis er fastslået ved psykologiske undersøgelser. For grundniveaukategoriernes vedkommende opsummerer Lakoff resultaterne (1987:46-47), mens Johnson giver en grundig introduktion til opfattelsesmønstrene og deres udforskning (1987 kap. 2 og 3). Johnson behandler opfattelsesmønstre baseret på ligevægt og kræfter ret udførligt og konkluderer med en liste over de vigtigste opfattelsesmønstre (1987:126). Lakoff giver en skematisk, eksemplificerende fremstilling af en del opfattelsesmønstre (1987:272-275). Her vil jeg tage fat på opfattelsesmønstrene og deres dynamik og se på, hvordan de viser sig i danske udtryk. Jeg har kun plads til at inddrage en af dynamikkerne: den metaforiske afbildning.

Generaliserings- og specialiseringsmekanismerne har jeg præciseret og eksemplificeret i en artikel om hyponymi og kontrastmængder (Ruus 1988). Den metonymiske afbildning og de mere komplekse gestaltforestillingsmønstre skal jeg vende tilbage til i anden sammenhæng.

Når man studerer et bestemt nationalsprog som dansk,

kan man både finde vidnesbyrd om bevidsthedsstørrelser, der findes i mange sprog, f.eks. fordi de er snævert knyttet til kognitionens senso-motoriske grundlag - og bevidsthedsstørrelser, der er karakteristiske for danske bevidstheder, fordi de er snævert knyttet til danskeres socio-kulturelle omgivelser.

Her har vi grundlaget for en **kontrastiv semantik**. Ved at undersøge og beskrive udtrykkene for de metaforiske og metonymiske processer i henholdsvis engelsk og dansk kan man måske få svar på spørgsmål som: Ligger der en systematik bag, når *he is out of his mind* (han er ude af sin bevidsthed) på engelsk lægger hovedvægten på det kognitive aspekt af bevidstheden og altså svarer til dansk *være frastanden*, mens han er ude af sig selv lægger hovedvægten på det emotionelle og svarer til *he is beside himself* (han er ved siden af sig). Enhver form for semantisk systematik, der beskriver det betydningsmæssige grundlag for forskellige udtryk i to sprog, vil være en velkommen inspirationskilde for fremmedsprogsundervisningen.

Kinæstetiske opfattelsesmønstre

Blandt de basale bevidsthedsstørrelser finder vi de **kinæstetiske opfattelsesmønstre** ('kinesthetic image schemas'). Fra et biologisk synspunkt er et opfattelsesmønster en del af nervesystemet. Det er et aktivt sæt af fysiologiske strukturer og processer, ikke et center i hjernen, men et samlet system (Johnson 1987:54).

Opfattelsesmønstrene stammer fra de mest grundlæggende menneskelige erfaringer, fra individets oplevelse af hele sin biologis interaktion med omgivelserne. For at individet kan opfatte og forstå, erfare og tænke, må der være mønster, struktur og rækkefølge i dets sansninger, forestillinger og handlinger. Et opfattelsesmønster er en regelmæssig form, der optræder jævnlige i den ordningsaktivitet, der foregår, når individet opfatter og forstår sin omverden. Opfattelsesmønstrene får betydning for individet i og med, at det perciperer, det flytter sig og bevæger sig, og det håndterer de konkrete genstande i sin omverden. Opfattelses-

mønstrene er ikke billeder; billeder er nemlig altid billeder af bestemte ting. Et opfattelsesmønster har derimod strukturelle træk, som er fælles for mange forskellige genstande, begivenheder, bevægelser og handlinger og får derved en generaliserende og strukturerende funktion. Johnson refererer forskellige psykologiske undersøgelser, der bringer vidnesbyrd om opfattelsesmønstrenes eksistens - f.eks. kan forsøgspersoner afgøre, om todimensionale tegninger af genstande repræsenterer samme genstand tegnet fra forskellige synsvinkler. For at træffe disse afgørelser må personerne forestille sig genstandene fra forskellige sider, altså dreje dem i ånden, hvad de næppe kunne gøre uden et forestillingsmønster for genstandene.

I sprogvidenskabelig sammenhæng kan vi finde spor af opfattelsesmønstrene i en lang række konventionelle metaforiske udtryk fra mange semantiske områder.

Ved studiet af opfattelsesmønstrene i det enkelte sprog kan man undersøge, om dette sprog frembyder eksempler, der svarer til de anglo-amerikanske eksempler i de teoretiske værker. Man kan også udvælge et datamateriale, der er begrundet i det studerede sprog, og undersøge, hvilke indsigter opfattelsesmønstrenes dynamik giver på dette område.

Et af de bedst belyste opfattelsesmønstre er RUM-MØNSTERET. Dets kropslige erfaringsgrundlag er vores oplevelse af kroppen som en afgrænset rumlig helhed, som vi putter noget i, når vi spiser og drikker. Desuden oplever vi hele tiden både os selv og ting placeret i rum, f.eks. mennesker og genstande i værelser, værelser i huse, huse i byer, byer i lande osv.

RUM-MØNSTERET har STRUKTURELEMENTERNE: indre, grænse og ydre. Disse elementer genfindes i mere abstrakte betydningsområder, hvor tilstande, begivenheder og abstrakte størrelser opfattes som rum. For hver type størrelse, der opfattes som et rum, findes der altså en metafor af formen *X er et rum*. I de metaforiske betydningsområder finder vi de samme udtryk for strukturelementerne som på de konkrete områder: man kan være i bil, og man kan være i godt humør. Man kan være ude i haven, og man kan være ude af sig selv. Synsfel-

tet opfattes som et rum: noget kan være inden for synsvidde eller ude af syne; emner og problemer, og sociale fællesskaber opfattes som rum sætte sig ind i en sag, være inde i problemet, man kan være i vanskeligheder, og blive hjulpet ud af dem, man kan føle sig udenfor.

Med disse danske eksempler på RUM-MØNSTERETS dynamik har vi set, at opfattelsesmønstre og deres metaforiske afbildninger også har udtryk på dansk.

RUM-MØNSTERET er eksempel på et opfattelsesmønster, der fortrinsvis bygger på orientering og placering. Til denne type hører også FOR-BAG-MØNSTERET, OP-NED-MØNSTERET og MIDTE-UDKANT-MØNSTERET. Andre opfattelsesmønstre bygger på kræfter og andre igen på en kombination af kræfter, orientering og placering.

De opfattelsesmønstre, der bygger på oplevelse af kræfter, har en række fælles træk. En kraft har en styrke og en virkning; den er rettet i en bestemt retning, kommer fra et udgangspunkt og har et mål, og som følge heraf har man en forestilling om en rute eller vej, som den følger. Alle disse faktorer indgår i kraftens helhedspræg, dens gestaltnatur. Uanset hvilken kraft der er tale om, vil man i en analyse kunne fokusere på forskellige af disse aspekter.

Et af den kognitive semantiks mål er at vise, at det enkelte leksems forskellige tyd ikke er vilkårlige, men kan kædes sammen af bevidsthedens dynamiske operationer. De udgør således en radial kategori, der er motiveret af de forskellige sammenkædninger. Det mest udførlige eksempel er her Lakoff's Case Study 2 (1987:416-461), der viser, hvordan den engelske præposition *over's* mange betydninger hænger sammen.

Som eksempel på et dansk leksem med mange tyd, både konkrete og abstrakte, har jeg valgt verbet *bære*. Som materiale til studiet af *bæres* betydninger har jeg brugt artiklen II. *bære* i Ordbog over det danske Sprog (ODS) og *bære v.* i Jysk Ordbog (JO). Som en kontrol af, at disse to ordbøger inkluderer de betydninger, som er almindelige i moderne rigsdansk, har jeg sikret mig, at alle citater under artiklen *bæres* afdeling A. i Nudansk Ordbog (1986) hører hjemme

under en af hovedbetydningerne nedenfor, desuden er de illustrerende citater fortrinsvis valgt fra materiale uden for de to ordbøger. For hver tyd citeres betydningsbeskrivelsen fra de to ordbøger, og der gives et par citater som illustration. Citaterne er taget fra DANWORDS konkordanser over tekstuddrag fra 1970-1974 (Ruus 1987) og i to tilfælde fra de behandlede ordbøger. Jeg inddrager kun bæres hovedbetydninger; konstruktioner med adverbier og præpositioner lades ude af betragtning.

- A) løfte, gå med (noget) i hænderne, på armene, på ryggen etc. (JO 1)
 holde noget (tungt) løftet fra jorden (i hænderne, armene, paa ryggen osv.), idet man samtidig bevæger sig (ODS 1)
 De hjalp hinanden med at bære den store projektør og dens ledning (Robert Fisker)
 de fire unge, der har lavet skibet, bærer det ind i kirken (Jyllandsposten)
- B) have på, gå omkring med (JO 4)
 have paa ell. ved sig (til stadighed); være forsynet med (ODS 2)
 den flotte strandløve bærer et par lækre badebenklæder af 100% crepe-nylon (Vejle Amts Folkeblad)
 vi bar alle handsker under hele aktionen (Hans Jørgen Lembourn)
 Jeg er 177 cm høj, har brunt hår og blå øjne og bærer briller (Mit Livs NOVELLE)
 fortjenstmedaillen i sølv med ret til at bære samme. (Sygekassetidende)
- C) være svanger, frugtsommelig med (ODS 3)
 sådan gør alle kvinder, der bærer et barn under hjertet (Karen Aabye)
 Jeg ville gøre alt for at det barn, som den fremmede bærer under sit hjerte, blev mit (FEMINA)
- D) bringe; tage ... mest i stivnede udtryk som "bære i by", "bære forn" (JO 2)
 ved bordet har folk svøbt det meste af deres kage ind i et stykke papir; det skal også bæres hjem, for at

- børnene og de andre hjemme kan få noget af bryllupsgodtet at smage (JO)
- E) nære, lade sig lede af (en bestemt følelse) (JO 5)
 have ell. gemme (noget) i sit indre, m.h.t. tanker, følelser (ODS 2.4 ||)
 bar deres konge i sig den samme drøm om frihed (Billedbladet)
 for venligt og muntert et menneske til at bære nag til nogen (Det Bedste)
- F) holde (til vægten af noget); understøtte (JO 8)
 tjene til støtte for ell. taale vægten af (noget); være belæsset med (en byrde); understøtte; holde oppe (ODS 4)
 fundamenter og hvælvinger så massive, at de kan have båret den hængende have (Haven)
 det høje stativ af svære grene, der bar den tremehylde, hvor Barite opbevarede sit husgeråd (Cecil Bødker)
 Der skal mindst gå en uge, før isen kan bære (Hjærdis Varmer)
- G) lide under; udholde, klare (sygdom, modgang etc.) (JO 9)
 være belæsset ell. besværet med en (ulegemlig, udelig) byrde (ODS 4.4); modstaa virkningen af (noget); taale (ODS 4.5); udholde noget smerteligt ell. ubehageligt (ODS 4.6)
 det var slet ikke til at bære, at han havde stået og kysset den smukke mannequin (Ed Edson)
 den robuste humor, der gør problemerne lidt lettere at bære (Søndags-B.T.)
 under de svære prøvelser, Ægypten har måttet bære med den israelske aggression (Næstved Tidende)
 den kristne kirke må bære en stor del af ansvaret for kvindens underordnede stilling (Kvinden og Samfundet)
- H) føde (om ko); kælte (JO 7)
 bringe til verden; føde (ODS 5), (nu kun poet.) om mennesker (ODS 5.1), (nu kun dial.) om dyr (ODS 5.2)
 min ko har da båret den kønneste kalv (JO)

Et lidet Barn saa lysteligt| blev af en Jomfru baaret
(Grundtv. (ODS))

I) sætte frugt, give afgrøde (JO 6)

frembringe frugt, afgrøde olig. (ODS 6)

det kunne jo altid podes - og efter 4-5 Aars Forløb bar
det Frugt, og da denne viste sig at være af en ny Sort
... (Haven)

Stængelen er ca. 1 m høj, den bærer mange turbanformede
zinnoberrøde blomster. (Haven)

disse bestræbelser har båret frugt (Pas på!)

K) føre; bevæge sig (i en bestemt retning) (JO 3)

gaa ell. vise i en vis retning (ODS 7)

vinden bar farten ned mod dem (Elmer Drastrup)

Vinden bar nogle råb med sig (Robert Fisker)

De fleste af disse betydninger er kædet sammen af opfattel-
sesmønstre byggende på kræfter. De prototypiske tyd er nok
betydning A) og F) jf. betydningen af verbalsubstantivet en
bærer: 1) person, som bærer noget (A)) og 2) genstand, som
bærer noget (F)) (ODS bd. 3, s. 237-238). I betydning A) er
der tre kræfter på spil: byrden har en tyngdekraft med en
styrke afledt af dens vægt; i bæreren virker to kræfter,
dels den, der bruges til at holde byrden, og dels den, der
bruges til at flytte bæreren. I betydning F) findes der kun
to kræfter: byrdens kraft og den kraft, der bruges til at
holde byrden.

I betydning K) er der også kun to kræfter: her er det
bærerens to kræfter, der er på spil, mens det bårnes kraft
spiller en mindre rolle. I betydning H) er der én hoved-
kraft: den kraft, som den fødende hun bruger til at bringe
det nye individ til verden. I betydning I) er der også kun
én kraft, en frugtbar kraft. Herhen hører *marken bærer
afgrøde* og metaforisk *kapitalen bærer renter*.

Betydning B), C), D) og E) hører alle til den prototy-
piske tyd A). Deres egenart er bestemt af byrdens art: i B)
drejer det sig om beklædning i vid forstand; betydning C)
har et fast udtryk: *et barn under hjertet*; i D) bæres
mad(varer), i E) følelser og tanker. Betydning C) passer
fint til mønsteret med de tre kræfter: barnet tynger, og

moderen bruger kraft på at holde sig (og det) oppe og på at
flytte sig selv. I betydning D) og E) er der derimod kun en
svag forestilling om byrdens kraft. For E)s vedkommende kan
man sammenligne *bære* *nag* med *bære sine bekymringer*, der
hører hjemme i betydning G), hvor følelsers kraft og styrke
er tydelig. Forestillingen om bærerens kræfter og byrdens
styrke er næsten væk i eksemplerne under B). Men hvis man
husker på, at *bære våben* og *bære kronen* også hører hjemme
her, kommer opfattelsesmønsteret igen til kræfter: både
våben og kroner kan være tunge og derfor kræve betydelige
kræfter af bærerne.

Ved påklædningsobjekterne i B) er der bestemte socio-
kulturelle omstændigheder knyttet til udtrykkene: man *bærer*
beklædningsgenstande i modereportager, i reportager fra sel-
skabslivet - og når der skal gives et signalement f.eks. i
kriminalreportager. Ordner *bærer* man efter bestemte regler
ved bestemte lejligheder.

Betydning B) vrimer således med eksempler på betyd-
ningens socio-kulturelle grundlag. Her hører D) også til:
denne betydning findes kun i Jysk Ordbog og hører hjemme i
jysk kultur. Eksemplet ovenfor henviser til en bryllupsskik;
et andet eksempel beskriver en særlig *bære-handling* efter
slagting, hvor et af eksemplerne lyder: *bære Slagtemad (=*
nyslagtet kød) rundt til Naboer og Venner.

Betydning G) er et fint eksempel på en metaforisk af-
bildning fra det helt konkrete betydningsområde i tyd A) til
et betydningsområde, hvor følelser (positive og negative),
sygdomme og sociale omstændigheder både gode og dårlige
opfattes som byrder. I dette område er de samme tre kræfter
på spil: I *Det tungeste, jeg må bære*, er dog savnet af min
nevø (Søndags-B.T.) fokuseres der på byrdens vægt; i føl-
gende citat fra vielsesritualet fokuseres der på bærernes
kræfter: *Udvis da som kristne ægtefolk al god troskab imod
hinanden både i gode dage og under de byrder, som Gud for
syndens skyld har lagt på menneskelivet, også i ægtestanden;
... "Bær hverandres byrder;..."*. At denne metaforiske brug
stadig er levende, kan man overtale sig om ved at lave nye
eksempler, hvor den grundlæggende kraftstruktur er over-

holdt: "Nu kan han ikke bære de bekymringer længere (1). Han må aflastes (2). Kan du ikke hjælpe ham med at bære dem (3). Kan han aldrig lægge dem fra sig? (4) Er hans bekymringer tungere end så mange andres? (5)". I første sætning er styrken af byrdens kraft større end bærerens kræfter. I anden sætning skal bæreren tilføres mere kraft. I tredje sætning foreslås en ekstra bærer som kilde til den påkrævede bærekraft. I fjerde sætning opridses muligheden af at slippe for byrdens styrke ved at lægge den fra sig. I femte sætning sammenlignes byrdens styrke med andre byrders styrke. Den metaforiske dynamik er altså til enhver sprogbrugers disposition. Og er man digter, kan man spille på flere betydninger i samme ytring, som Aakjær gør i *Jeg bærer med smil min byrde, jeg drager med sang mit læs*. Her forstår vi først den abstrakte betydning G) og mindes dernæst om den konkrete betydning A) med dens konkret virkende kræfter, når vi synger *jeg drager med sang mit læs*.

I *Nudansk Ordbog* anføres i *bære*-artiklens hovedafsnit udtrykket *bære en på hænder*, som for en bogstavelig læsning hører hjemme under tyd A). Her er tale om en bærehandling, hvor bærerens kræfter er koncentreret i hænderne. Som bekendt betyder udtrykket *vise omhu for (en); spare en for modgang; forkæle* (ODS bd. 3 sp. 233). Ved dette udtryk er vi i den heldige situation, at vi har adgang til betydningens kulturelle rødder. ODS har som henvisning ved udtrykket *PS*. 91.12. Når man slår dette efter, finder man det urtekstlige grundlag for den metonymiske betydningsudvikling. I den autoriserede danske bibeloversættelse fra 1931 lyder citatet: *Der times dig intet ondt, dit telt kommer plage ej nær; thi han byder sine engle at vogte dig på alle dine veje; de skal bære dig på deres hænder, at du ikke skal støde din fod på nogen sten; (91. salme, vers 10-12, Det danske bibelselskab, udgave fra 1961)*. Her giver konteksten eksplicit grundlaget for betydningsudviklingens dynamik. Betydningen flyttes metonymisk fra årsagen: *bære på hænder* til virkningen *ikke støde din fod*, som opfattes som et eksempel på at slippe for forhindringer og smerte og generaliseres til *spare for modgang*.

Vi har nu set, hvordan opfattelsesmønstre baseret på kræfter og kræfters grundlæggende egenskaber binder det danske verbum bæres betydninger sammen, og hvordan mere abstrakte betydninger kan beskrives som metaforiske og metonymiske afbildninger fra helt konkrete betydningsområder, hvorfra der medbringes strukturelle træk, der fortsat er dynamisk virksomme i sprogbrugen.

Påvisningen af RUM-MØNSTERETS virkninger på dansk og undersøgelsen af verbet bæres hovedbetydninger har vist, at en kongenial læsning af den kognitive semantik giver os redskaber til at beskrive sproglig betydning. Vi har set, hvordan abstrakte betydninger afledes af konkrete i kraft af opfattelsesmønstrene og bevidsthedens dynamik. Og vi har set, hvordan ord kan opretholde et stort betydningspotentiale, fordi der trækkes på generelle bevidsthedsstørrelser og bevidsthedens dynamik.

Note

I mit arbejde med grundlaget for den kognitive semantik har jeg haft stor glæde og nytte af samtaler med Jesper Hermann. Vi har blandt andet drøftet, hvilke danske termer der dækker de centrale begreber i den kognitive semantik (Hermann og Ruus 1990). Jeg skylder også tak til Viggo Sørensen, som gav mig mulighed for at arbejde med endnu ikke udgivne artikler fra *Jysk Ordbog*.

Litteratur:

- Bernsen, Niels Ole 1988: Kognitionsforskning anno 1988, i *Psyke & Logos* 9, s. 215-229
- Cotterill, Rodney 1989: *No Ghost in the Machine, Modern science and the brain, the mind and the soul*, Heinemann: London
- Folke Larsen, Steen 1984: Kognitionens logikker, i *Psyke & Logos* 5, s. 221-242
- Fredens, Kjeld 1989: Bevægelse, musikalitet og rytmesans: grundlaget for vores udvikling, i *Krop og sjæl*, Red. af Annette Damm og Lars Stigel, Moesgaard, s.78-82
- Hermann, Jesper 1990: Hvor er betydningen henne? Udgives af Institut for almen og anvendt sprogvidenskab, Københavns Universitet
- Hermann, Jesper og Hanne Ruus: Fordanskning af termer i kognitiv semantik (manus. 1990)
- Johnson, Mark 1987: *The Body in the Mind*, The University of Chicago Press
- Karpatschof, Benny og Steen Folke Larsen 1988: Kognitionsforskning i Danmark, i *Psyke & Logos* 9, s. 202-214
- Lakoff, George 1987: *Women, Fire and Dangerous Things, What Categories Reveal about the Mind*, The University of Chicago Press

- May, Michael 1990: Kognitive skemaer, basale forestillings-systemer og naiv fysik: en introduktion til kognitiv semantik, i *Psyke & Logos* 11, s. 98-120
- Meyer, Ludvig 1844: *Fremmedord-Bog eller Kortfattet Lexikon over fremmede, i det danske Skrift- og Omgangs-Sprog forekommende Ord, Konststudtryk og Talemaader; Anden forøgede og forbedrede Udgave*, København
- ODS: Ordbog over det danske Sprog, tredje bind, 1921 sp. 222-232
- Ruus, Hanne 1987: Orientering om DANWORDS materiale, i DANLEXgruppen: Gert Engel, Ebba Hjorth, Jane Rosenkilde Jacobsen, Ole Norling-Christensen, Bodil Nistrup Madsen, Hanne Ruus 1987: *Ordbøger i Danmark, En oversigt*, s. 108-114
- Ruus, Hanne 1988: General Purpose Semantics: Hyponymy and Generic Relationships, i *Nordic Journal of Linguistics* 11, p. 111-128

TALEGENGIVELSE HOS DICKENS OG HANS OVERSÆTTER L. MOLTKE
Af Knud Sørensen (Aarhus Universitet)

Sprogligt set er Dickens i flere henseender ukonventionel, således også i sin fortælleteknik, og man kan stille det spørgsmål, hvor meget det ukonventionelle kommer frem i en oversættelse. En oversætter er naturligvis ret bundet af sit forlæg, men alligevel har han et vist spillerum. Dickens behersker et omfattende sprogligt-stilistisk register, og i sine romaner benytter han sig af både konventionelle og ukonventionelle fortælleformer. De konventionelle former er fælles for engelsk og dansk. Men hvad de ukonventionelle former angår, kan det være af interesse at se på, i hvilken grad hans oversætter følger ham. Det er emnet for mit foredrag.

I Dickens' romaner kan man iagttage en skønsom blanding af forfatterberetning, indirekte tale, dækning, fri direkte tale og endelig direkte tale.¹ Hvis man udgår fra personernes replikker, kan man opstille en idealskala, hvis yderpunkter er forfatterberetning (fjernest fra replikkerne) og replikkerne selv (med deres maksimale grad af autenticitet). Dette passer i mange tilfælde, men ikke i alle, fordi Dickens er så ukonventionel en romanforfatter; han blander formerne.

Hvis vi først ser på forfatterberetningen, den, der skulle være fjernest fra replikkerne, bemærker vi, at Dickens ikke sjældent i sin fortælling inkorporerer små eller større bidder direkte tale. Jeg giver et par eksempler, der viser, at Moltke var opmærksom på fenomenet, men ikke altid kunne eller ville overføre det til dansk (liste over forkortelser og benyttede udgaver findes side 8):

TC II.21.202. He was also in the habit of declaiming to Mrs. Stryver, over his full-bodied wine, on the arts Mrs. Darnay had once put in practice to 'catch' him, and on the diamond-cut-diamond arts in himself, madam, which had rendered him 'not to be caught.'

Moltke 244. I ligeledes pleiede han ved sin fyldige Vin at udbrede sig for Mrs. Stryver over de Konstgreb, som Mrs. Darnay forðum havde brugt for at "fange" ham, og over sine egne mageløse Konstgreb, Madame, som havde betrygget ham mod Fangenskab.